

šující lokální, regionální a teritoriální styl podle společenských vrstev a jejích nároků na reprezentaci.²⁰

Za druhé: nenápadné nebezpečí se skrývá v úsporné tendenci „nových dějin umění“ budovat interpretace na základě sítě datací a atribucí vypracované klasickými metodami. Pokud se však připsání zakládá na takových metodických postupech, jaké jsme viděli na příkladě *Znojemského oltáře*, budou jakékoli nové interpretace falešné a zavádějící: v takových případech je nutno dekonstruovat a zcela nově vybudovat celou základní atribuční stavbu. Stejně tak stěží budeme považovat za rovnocenně vyhovující a „objektivní“ výsledky analýz litevského uměleckého díla, pokud jich bylo dosaženo jeho zkoumáním jako článku v protilehlých kontextech polského a sovětského celku. To samozřejmě neznamená, že bychom měli zahodit veškeré výsledky našich předchůdců. Musíme ale zůstat bdělí a kritičtí při jejich používání.

Kromě toho se dnes nabízejí zcela nové metodologické alternativy ke klasickým formalistickým přístupům. Nemám nyní na mysli ani tzv. antropologii obrazu, ani posun na stanovisko-vizuálních komunikačních studií. Tyto metody teprve budou muset přesvědčit o schopnosti sloužit jako půdorys pro souvislé vyprávění dějin umění.²¹ Slibnější by mohl být přístup Davida Summerse, nabízející jednotnou metodu pohledu na památky vizuálního „umění“ od paleolitu po současnost v libovolné světové kultuře.²² Mohl by poskytnout nástroje k interpretaci uměleckého historického dědictví z „grass roots“ pohledu konkrétního místa. Umělecká díla na svém vlastním místě a ve svém historicky proměnlivém kontextu nabízejí možnost hmatatelné souvislosti s životem místních komunit, aniž by bylo nutné interpolovat interpretační modely etnických národů či národních států a aniž by bylo nutné uchýlovat se k esencialisticky zatíženému konceptu „genia loci“. Využívání nových podnětů je samozřejmě obtížné a zůstává vždy ohroženo nedostatkem kritičnosti na jedné straně a nedostatkem představivosti na straně druhé. Obávám se však, že společenská a politická situace v Evropě raného 21. století nám nedává mnoho jiných šancí.

20 LIESELOTTE E. STAMM, *Zur Verwendung des Begriff: Kunstlandschaft am Beispiel des Oberreheins im 14. und frühen 15. Jahrhundert*, *Zeitschrift für schweizerische Archäologie und Kunstgeschichte* 41/1984, s. 85-91; DUŠAN BURAN, *Zu den künstlerischen Beziehungen zwischen Wien und Pressburg im späten 15. Jahrhundert am Beispiel der illuminierten Handschriften der Pressburger Kapitelbibliothek*, in: *Die Länder der Böhmisches Krone und ihre Nachbarn zur Zeit der Jagiellonenkönige. Kunst – Kultur – Geschichte*, hrsg. von Evelin Wetter, Ostfildern 2004, s. 305-321.

21 HANS BELTING, *Bild-Antropologie*, München 2001, srov. recenzi Petra Wittliche v *Umění* 53/2005, s. 295-298; MICHAEL VIKTOR SCHWARZ, *Visuelle Medien in christlichen Kult*, Wien 2002, srov. recenzi Mileny Bartlové v *Umění* 53/2005, s. 402-405.

22 DAVID SUMMERS, *Real Spaces. World Art History and the Rise of Western Modernism*, London 2003.

ČESKÝ ÚDĚL Z POHLEDU KONCE 60. LET NĚKOLIK POZNÁMEK K POLEMICE KUNDERA VERSUS HAVEL

Jan Mevart

The Fate of the Czech Nation from the Standpoint of the Late 1960s
A Few Notes on the Controversy Between Kundera and Havel

This study attempts to capture the origins of the differences in opinion on the fate of the Czech nation which arose in the period known as the Prague Spring in 1968 as espoused by two of the period's historical actors, based on an analysis of media sources of the time. Though the controversy was unleashed at the turn of 1969 by Milan Kundera and Václav Havel, other important intellectual figures from Prague and Brno, such as Karel Kosík, Jaroslav Střítecký and Lubomír Nový, were eventually to join the fray as well. Within the controversy, two basic approaches may be observed, whose antagonistic tendencies arise out of the generational differences of the participants: the first, represented by Kundera, Kosík and Nový, sees the democratisation experienced in the Prague spring as an integral process within a continuum of Czech history and thus exalts it as a singular process bringing Bohemia once again into a world context; the second approach, however, represented by Havel and Střítecký, looks upon the reform with critical skepticism and refutes the so-called "fate of the Czech nation" (which purports to situate Bohemia in the context of world history) as a fictional construct which takes away the individual's historical responsibility.

Úvahy o národním údělu a identitě provokují vlastenecké intelektuály takřka od samých počátků moderní české společnosti, přičemž otázky jako kontinuita a diskontinuita, přirozenost a historičnost se v české historické sebereflexi prolínají v bohaté škále názorů a pojetí: od rozdílných úvah Jungmanna a Bolzana přes tzv. spor o smysl českých dějin a následnou diskusi meziválečné inteligence až po dnešek. Nepřehlédnutelným specifíkem podobných úvah často bývají podněty vycházející z dějinných událostí, které svou aktuálností nutí reagovat širší intelektuální veřejnost, a posouvají tak diskusi mimo přísně vymezená pravidla historických věd.

Srpnová invaze sovětských vojsk v srpnu 1968, jež plynule přešla v permanentní okupaci („dočasný pobyt“), vyvolala bezpočet známých i neznámých reakcí

a nejrůznějších analýz. Stala se však také předmětem dnes již polozapomenutého sporu,¹ ke kterému dal na počátku roku 1969 podnět Václav Havel, když reagoval na předvánoční fejeton Milana Kundery. Do rozvleklé a značně vyostřené polemiky, v níž její aktéři často sahali do slovního arzenálu osobních invektiv a denunciací, se vedle zmíněných literátů postupně zapojili Lubomír Nový, Jaroslav Střítecký a Karel Kosík. Příznačným dobovým znakem zůstává fakt, že debata nebyla ukončena vyčerpáním tématu, nýbrž násilným zásahem ze strany státních orgánů, jež v nastupující normalizaci dávaly jasně najevo, že prostor pro výměnu názorů bude napříště vymezován výhradně jejich prostřednictvím.² Vzhledem k nepřeklenutelným názorovým rozdílům, které mezi původními účastníky diskuse nabyly až vášnivě antagonistických forem, nebyla debata v plné míře obnovena ani po uvolnění poměrů v listopadu 1989.

Na úvodní straně prosincového dvojčísla Listů³ vyšel před Vánoce roku 1968 Kunderův článek *Český úděl*.⁴ Jeho autor se v něm v souvislosti s násilně přerušným demokratizačním procesem zamýšlel nad postavením a úlohou českého národa ve středu Evropy. V podstatě se vrátil ke svému příspěvku ze IV. sjezdu spisovatelů (27.-29. června 1967)⁵ a připomněl Schauerův výrok o opodstatněnosti národní existence, která je obhajitelná pouze tehdy, pokud je samo české etnikum schopno obohatit evropskou kulturu.⁶ V opačném případě by se přísné dbání na zachování národních atributů jevilo Schauerovi a potažmo i Kunderovi jako zbytečné. Samotný výrok by naznačoval, že se jedná o prostou námitku vůči Jungmannovu pojetí, které předpokládá praktické národní „bytí o sobě“, bez ohledu na

1 Nelze však opomenout práce, které se této doposud ožehavé problematice věnovaly. Osobitý pohled nabízejí některé pasáže studie Františka Šamalíka, která byla vydána v kolínském Indexu pod pseudonymem Antonín Ostrý: FRANTIŠEK ŠAMALÍK, *Československý problém*, Köln 1972. Vlastní názor zprostředkovává kniha PETRA PITHARTA, *Osmadesátý*, Praha 1990.

Nejcennější náhled, který polemiku zasazuje do obecných souvislostí československé historiografie, zprostředkoval MILOŠ HAVELKA, *Dějiny a smysl*, Praha 2001; TÝŽ, *První diskuse o tzv. normalizaci: Polemika Václava Havla a Milana Kundery 1968-1969*, in: Věda v Československu v období normalizace (1970-1975), (ed.) Antonín Kostlán, Praha 2003, s. 35-53.

2 Miloš Havelka v této souvislosti výstižně upozornil na skutečnost, že 9. číslo Hosta do domu, v němž byl otištěn článek Lubomíra Nového *Metakritika krize*, nebylo puštěno do volného prodeje a muselo být přesázeno – srov. M. HAVELKA, *První diskuse o tzv. normalizaci: Polemika Václava Havla a Milana Kundery 1968-1969*, s. 46-47.

3 Původně se jednalo o týdeník Literární noviny, od konce února 1968 o Literární listy a od počátku listopadu 1968 o Listy.

4 MILAN KUNDERA, *Český úděl*, Listy 1968, č. 7, s. 1, 5.

5 Srov. MILAN KUNDERA, *Diskusní příspěvek Milana Kundery na IV. sjezdu Svazu československých spisovatelů*, in: IV. sjezd Svazu československých spisovatelů, Praha 1968, s. 22-28.

6 Srov. HUBERT GORDON SCHAUER, *Naše dvě otázky*, Čas 1/1886-1887, s. 1-4. Souvislost této Kunderovy reflexe s jeho projevem na IV. sjezdu spisovatelů je v historiografii obecně uznávána – srov. M. HAVELKA, *Dějiny a smysl*, s. 159-160; úvahy podobného druhu však můžeme u Kundery vysledovat již na počátku 60. let: MILAN KUNDERA, *Před každým z nás se pravda skrývá – projev na III. sjezdu Svazu československých spisovatelů*, Literární noviny 1963, č. 22, s. 22.

jeho kvalitu. Jenže Kundera šel dál a vyzdvihl v tomto kontextu úlohu reformního procesu „pražského jara“, v němž spatřoval „pokus vytvořit konečně (a po prvé ve světových dějinách) socialismus bez všemoci tajné policie, se svobodou psaného i mluveného slova, s veřejným míněním, jež je slyšeno, a s politikou, jež se o ně opírá, s moderní kulturou svobodně se rozvíjející a s lidmi, kteří ztratili strach“.⁷ V tomto procesu současně nalezl znovuobnověnou kontinuitu českých dějin a jejich objektivní úlohu: „to byl pokus, jímž Češi a Slováci poprvé od konce středověku stanuli opět ve středu světových dějin a adresovali světu svou výzvu“.⁸

Druhá linie Kunderovy úvahy překvapivě směřovala k pozitivnímu ocenění určitých aspektů národního obrození, které vedle své malosti a uzavřenosti kladlo důraz také na vzdělanost, což u Čechů vytvořilo národní rysy, jež jsou prosty jakéhokoli přepjatého heroismu nebo šovinismu a naopak upřednostňují kritický racionalismus. Ještě výše než samotný polednový vývoj tak autor *Českého údělu* vyzvedl okupační srpnový týden, kdy tradiční racionalistické opatrnickví ustoupilo společnému projevu solidarity a vzdoru, „kdy národ náhle spatřil svou vlastní velikost, v kterou už ani nedoufal“.⁹ V tomto smyslu poté spisovatel obrátil svou pozornost do aktuální přítomnosti a navzdory tehdejšímu veřejnému mínění proklamoval, „že význam československého podzimu snad ještě převyšuje význam československého jara“,¹⁰ neboť přes nanejvýš nepříznivé okolnosti uchovává možnosti spojitého pokračování nadějně započatého procesu. Nebyl by to však Kundera, kdyby čtenářům neadresoval varovnou výzvu, v níž v závěru úvahy apeloval na to, aby český kriticismus nepřerostl v tzv. degenerovaný pesimismus, který už „není racionálním postojem, nýbrž špatnou náladou, psychózou, která je ideálním klimatem připravujícím porážku“.¹¹

Toto předvánoční zamýšlení nad posláním reformního komunismu, jemuž Kundera v podstatě přiřkl nosný princip národních dějin, vyvolalo silně ironizující¹² a odmítavou reakci Václava Havla, který v únorovém čísle časopisu *Tvář*¹³ publikoval polemickou esej s názvem *Český úděl?*¹⁴ Již od prvních řádek bylo jasné, že se v tomto případě jedná o diametrálně odlišné stanovisko, než jaké v duchu prreformní stranické inteligence zastával Kundera. Teze obsažené v *Českém údělu* Havel

7 M. KUNDERA, *Český úděl*, s. 5.

8 M. KUNDERA, *Český úděl*, s. 5.

9 M. KUNDERA, *Český úděl*, s. 5.

10 M. KUNDERA, *Český úděl*, s. 5.

11 M. KUNDERA, *Český úděl*, s. 5.

12 Havel Kunderu mimo jiné označil za „lehce skeptického intelektuálního světáka“.

13 Časopis *Tvář* začal vycházet v roce 1964. Jeho zaměření odpovídající názorům mladé radikální generace se však vzhledem k oficiální kulturní politice KSČ ukázalo jako neúnosné. Vydávání *Tváře* tak bylo za značně vypjatých okolností na konci roku 1965 pozastaveno. Obnoveno bylo až ke konci roku 1968.

14 VÁCLAV HAVEL, *Český úděl?*, *Tvář* 1969, č. 2, s. 30-33.

označil za velmi líbivou a krátkozrakou kamufláž, jež má s odkazem na minulost zastřít palčivé problémy přítomnosti: „nic naplat: dnes máme únor a každý odkaz k srpnu, zastírající únorové problémy, staví ve skutečnosti smysl toho, co rozumíme srpnem, na hlavu“.¹⁵ Obavy z přepjatého pesimismu interpretoval jako kompromisnické opatrnictví, jež si nechává „volné ruce pro různé eventualy, aby pak vždycky bylo možné přijít v pravou chvíli s chytrým exposteriálním zhodnocením“.¹⁶

Oproti Kunderovu optimistickému předpokladu o udržitelnosti polednového vývoje Havel vedle sebe položil několik otázek vztahujících se k udržení svobody slova, ekonomické přestavbě, politické pluralitě, suverénní zahraniční politice atd., na nichž demonstroval, že pokud o jejich plné existenci někteří lidé pochybují, nejedná se o nemístnou psychózu, nýbrž o skutečný kriticismus a angažovanost. Kundera se prý naopak svou koncepcí českého údělu snaží vyvázat z „odpovědnosti za běh věcí a z naší povinnosti do nich autenticky vstupovat“. Autor *Zabradní slavnosti* k problematice dodává: „Nevěřím na tohle fátum a myslím si, že především my sami jsme strůjci svého osudu, z toho nás nevysvobodí ani výmluva na sobectví velmocí, ani na naši geografickou polohu, ani odkaz k staletému údělu balancovat mezi suverenitou a podmaněním.“¹⁷ Některé formulace téměř připomínaly profesionální slovník absurdního dramatika: „zase to není nic jiného, než abstrakta, zastírající naši konkrétní odpovědnost za naše konkrétní činy“.¹⁸ V jiném případě Havel neváhal přejít do mírně útočného tónu a připomněl Kunderovi události, kdy pomáhal prosazovat vůli jedné části národa proti druhé (únor 1948), což dnes pod závojem reformismu vydává za celonárodní úděl, a přitom to, „že příslušíme tam, kam příslušíme, byl přece akt volby“.¹⁹

Radikální neslučitelnost vzájemných stanovisek se zásadním způsobem projevila v hodnocení událostí roku 1968, v nichž Havel rozhodně nespatořoval historické poslání, nýbrž normalizaci československého státu do pozice civilizované země: „Zdá se mi, že za nutnost dělat tuhle očistu bychom se měli spíše stydět než se tím chlubit jako svým dalekosáhlým vkladem do dějin.“²⁰ Závěrem neopomněl podotknout, že východisko z nezáviděníhodného okupačního stavu spatřuje v každodenní houževnaté a riskantní činnosti a nikoli ve vytváření mesiášských mýtů; takový národ by podle něj postrádal moderní rysy, neboť „potřebuje takové řeči jako lék na své komplexy“.²¹

Další diskusní platformu oběma spisovatelům poskytl brněnský kulturně-politický čtrnáctideník *Host do domu*,²² v němž byly v březnu 1969 oba zmiňované texty otištěny. Ve stejném čísle zároveň vyšla aktuální Kunderova replika *Radikalismus a exhibicionismus*,²³ která reagovala na Havlův příspěvek z *Tváře*. Strohá dikce úvodních vět naznačovala, že se polemika začíná vyhrocovat; jejich pisatel Havlovy formulace označil za tři omyly a jeden podvrh, které jsou obaleny nesmírným nánosem slov.

Vzhledem k názvu tohoto pojednání je přímo symptomatičké, že prvním bodem sporu, vůči němuž se Kundera potřeboval vymezit, byla otázka tzv. českého údělu: „prohlašuje-li Havel, že český úděl je fátum, na které nevěří, není v tom o nic víc rozumu, než kdyby prohlásil, že nevěří v lidský úděl, a rozhodl se tedy nestárnout“.²⁴ Ve shodě se svými dřívějšími názory současně zdůraznil, že alfou a omegou národní existence je její bytostné propojení s vlastní kulturou, jejíž úpadek v podobě vyvázání se z celoevropského kulturního kontextu by se do budoucna mohl ukázat jako osudový. Proto „za současných okolností stává se položení české otázky Archimédovým bodem, o nějž se může naše politika opřít a vyvést samu sebe z nížin nepůvodnosti, odvozenosti, bezkonceptnosti“.²⁵ Stejně tak nelze polednové události redukovat na záležitost lokálního významu, na jakousi normalizaci poměrů; dle autora se totiž nezávisle na volních faktorech československých občanů jednalo o precedenční událost, s níž se v často nejednoznačných zápasech musela vypořádat celosvětová levice. Podobně Kundera na příkladu časopisu *Reportér*, jehož vydávání bylo v říjnu 1968 nejprve pozastaveno a později na nátlak protestního hnutí opět na čas obnoveno (než v druhé polovině roku 1969 zasáhl skutečný proces politické normalizace), ukázal, že politická situace není zdaleka ztracená a že je nutno pokládat za jedinečný úspěch, zůstaly-li její možnosti otevřené i po srpnové invazi spřátelených vojsk.

Zbylé Havlovy výtky nekompromisně označil za proud „moralistního kazatelství“, kde se „věčný spor stal pouhou záminkou pro vlastní (jedině důležitou) při, v níž jde o to, kdo je radikálnější, smělejší, zda Havel, či ten druhý“.²⁶ Následně byl úspěšný dramatik posouzen jako autor, jehož základní tvůrčí sebeprojekcí je nahlížení skutečnosti jako nenormálnosti, jíž je třeba demaskovat; do této míry však Kundera Havlovi přiznával licenci na vlastní tvůrčí originalitu, neboť hru, jako je *Zabradní slavnost*, mohl napsat pouze člověk stojící mimo (s vnějším pohledem), nikoli člověk s režimem vnitřně spjatý jako například Pavel Kohout. Byl-li

15 V. HAVEL, *Český úděl?*, s. 30.

16 V. HAVEL, *Český úděl?*, s. 31.

17 V. HAVEL, *Český úděl?*, s. 31.

18 V. HAVEL, *Český úděl?*, s. 31.

19 V. HAVEL, *Český úděl?*, s. 32.

20 V. HAVEL, *Český úděl?*, s. 32.

21 V. HAVEL, *Český úděl?*, s. 33.

22 Tento časopis vycházel od poloviny roku 1968 v dvoutýdenní periodicitě.

23 MILAN KUNDERA, *Radikalismus a exhibicionismus*, *Host do domu* 1968-1969, č. 15, s. 24-29.

24 M. KUNDERA, *Radikalismus a exhibicionismus*, s. 24.

25 M. KUNDERA, *Radikalismus a exhibicionismus*, s. 25.

26 M. KUNDERA, *Radikalismus a exhibicionismus*, s. 27.

ovšem počátkem roku 1968 započat pohyb vybočující ze strnulé nenormálnosti, nemůže mu Havel přiznat jakýkoli vyšší význam, neboť by popřel sám sebe, svou dramatickou realizaci. V úvahách o postavení malého národa mezi velmocemi jednoduše musí vidět pouhé zamlžování osobní odpovědnosti, „protože je hypnotizován jediným: svým vlastním sporem s naším domácím světem, do něhož se zrodil, jež odmítá a nad nímž chce mít potvrzen svůj mravní vrch“.²⁷ Jelikož Havlem proklamovaný „riskantní čin“ se na jedné straně neleká následků a na straně druhé s reálným výsledkem v podstatě nepočítá, a je tak oproštěn od taktické stránky věci, neváhá mu Kundera přisoudit přívlastek mravního exhibicionismu („teatrálního konfliktu“), „jenž sleduje jen dvojí: 1) demaskovat svět v jeho nenapravitelné amorálnosti; 2) manifestovat svého původce v jeho ryzí morálnosti“.²⁸

Má-li se pozitivní politický vývoj udržet, je třeba adekvátně rozlišit mezi skutečným radikalismem a exhibicí, přičemž za zásadní jsou v Kunderově závěru považovány následující myšlenky (v podstatě negace třech Havlových „omylů“), z nichž poslední se zdá být autorovou nepřímou polemikou s tragickou smrtí Jana Palacha: současná situace musí být pochopena v její zeměpisné i dějinné souvislosti, dále je zapotřebí vytvořit koncept „československé možnosti“, do níž bude zainteresována světová protistalinská levice, a především je nutné si také uvědomit, že posrpnová politika sice ustoupila, nebyla však poražena, a není se proto třeba na úkor racionálního postupu uchýlovat k „riskantním činům“.

Jak již bylo naznačeno výše, problematika přerostla svůj původní rozměr dvoustranného sporu a do debaty se zapojili další aktéři. V dubnovém čísle Plamene se proti Václavu Havlovi prudce postavil autor vlivného filozofického díla *Dialektika konkrétního*²⁹ Karel Kosík. Jeho příspěvek *Váha slov*³⁰ byl sice stručný, o to více však vůči Havlovi kritický. Filozof na okraj úvahy uvedl, že polemika může být neobyčejně plodným a konstruktivně odhalujícím sporem, nesmí ale podceňovat váhu slov a degradovat ji do „osobního předvádění“. Ve shodě s Kunderou viděl Kosík pozitivní možnosti roku 1968 do budoucna otevřené. Filozof též zcela odmítl Havlovu tezi o významu československého jara („normalizace poměrů“), které ve skutečnosti programově usilovalo o negaci kapitalismu i stalinismu a pokoušelo se vytvořit opravdovou socialistickou společnost. Dějinnou úlohu individuálního svobodného činu Kosík nakonec relativizoval tvrzením, že „ději-

27 M. KUNDERA, *Radikalismus a exhibicionismus*, s. 28.

28 M. KUNDERA, *Radikalismus a exhibicionismus*, s. 28.

29 KAREL KOSÍK, *Dialektika konkrétního*, Praha 1963. Tato kniha, jejíž vliv výrazně přesáhl hranice tehdejšího Československa, se ve své době stala jakýmsi kánonem reformní inteligence 60. let. Přesto nelze opomenout, že se dodnes jedná o mimořádně podnětné dílo představující skutečně originální směr marxistického myšlení.

30 KAREL KOSÍK, *Váha slov*, Plamen 1969, č. 4, s. 16-17.

ny, a tedy i světové dějiny nejsou ani historickou nutností, ani aktem volby“.³¹ Riskantní čin tak sice osvědčuje odvahu svého aktéra, ale „vystavuje se současně nebezpečí, že by tyto abstraktní pseudorealistické fráze mohly pohřbit skutečný radikální čin“.³²

Přes Kosíkovo vystoupení v Plameni diskuse nicméně pokračovala výhradně na stránkách Hosta do domu, kde se na Havlovu obranu rozepsal brněnský estetik a historik Jaroslav Strítecký. Jeho provokativní článek *Úděl proměny a tvář sebeklamu*³³ nezaujatému pozorovateli diskuse přibližuje, z jakého důvodu nabyl vedlejší spor takové nekompromisnosti a proč se v něm k oboustranně přijatelnému konsensu nebylo možné ani přiblížit. Kunderova odpověď totiž dle jeho slov reprezentuje ideologii reformistické obrody a „vyhraněně shrnuje některé charakteristické iluze, jež jsou vázány generačně, jež mají pozadí historicko-politické a jež hrozí vyústit v novou ideologii národa“.³⁴ Aby liberální komunisté zakryli svůj podíl viny na politice 50. let, včleňují proces tzv. pražského jara do národní dějinné kontinuity a opomíjejí, že s oficiálním proudem nebylo nikdy možno spojit celý národ, obzvláště ne v poválečných dějinách. Sebe sama považují téměř za spasitele, když přitom ostentativně přehlížejí objektivní fakt, že dobrovolně pomáhali budovat právě ten systém, který teď obrozují; neboli: „vychovatelé, kteří kdysi v dobré vůli zakazovali svým vrstevníkům na brigádách poslouchat džez, čtou dnes Kunderův *Žert* se zalíbením a snad i zadostiučiněním“.³⁵ K tomu Strítecký ironicky dodává: „a mají pravdu: oni jsou hrdinové, oni znají ceny relativní pravdy v pohnutých dobách“.³⁶ Takzvaný demokratizační proces autor článku shrnul do třech základních momentů, na nichž byl podle něj stavěn. Jednalo se o demokratizaci socialismu v podobě rotace kádrů, tržní mechanismy v ekonomice, jež měly vytvořit konzumní spotřebitelskou společnost jakožto nejvyšší záruku sociální stability, a o ideologickou platformu, která měla nahradit ideu třídního boje myšlenkou smíru a tolerance, což vedlo k vytváření nových společenských utopií.

Teze o národní jednotě a údělu, píše Strítecký, byly představiteli reformistické publicistiky poprvé vyřčeny až na IV. sjezdu spisovatelů. Tuto skutečnost vysvětluje tím, že se kritika Novotného režimu dostala do vnitřní krize, a protože vedle systému zdiskreditovala sebe samu (ukázala, že je jeho nedílnou součástí), stala se nevěrohodnou, a přikročila k nacionální frazeologii; Marxův kapitál byl v rámci

31 K. KOSÍK, *Váha slov*, s. 17.

32 K. KOSÍK, *Váha slov*, s. 17.

33 JAROSLAV STRÍTECKÝ, *Úděl proměny a tvář sebeklamu*, Host do domu 1969, č. 5, s. 16-22.

34 J. STRÍTECKÝ, *Úděl proměny a tvář sebeklamu*, s. 16.

35 J. STRÍTECKÝ, *Úděl proměny a tvář sebeklamu*, s. 18-19.

36 J. STRÍTECKÝ, *Úděl proměny a tvář sebeklamu*, s. 19.

násilného včlenění do kontinuity dějin vyměněn za Františka Palackého.³⁷ Avšak „není to idea, je to špatná báchorka, která má zastřít rozdíly. A je snad určitý rozdíl mezi situací těch, kteří byli na loď pouze uvrženi, a těch, kteří se nechali naverbovat a pomáhali větru foukat do plachet.“³⁸ Svou stať Střítecký zakončil krajně popudlivým přirovnáním, v němž vyjádřil názor, že setrvají-li reformisté na národních sloganech a budou-li se nadále snažit zakrýt dějinami svůj stud, neukážou nic jiného, než „jak dobře by jim bylo na stránkách dějepisu, ve kterém byli kdysi vzděláni“.³⁹

Jelikož bylo Stříteckého pojednání vedeno v radikálním duchu mladé generace, která se ve srovnání s tzv. reformisty považovala za morálně bezúhonnou, ozval se vzápětí příslušník generace starší, poslední literární účastník polemiky, brněnský filozof Lubomír Nový.⁴⁰ Ačkoli v úvodu článku *Metakritika krize*⁴¹ vyjádřil přesvědčení o nesmyslnosti podobné debaty, uvedl, že hlavním motivačním impulsem jeho reakce byla řada Stříteckého dezinterpretací, které se pokusí ze svého pohledu poopravit. Nový se nejprve zastavil u problému angažovanosti intelektuálů a v podstatě charakterizoval reformistická východiska intelektuálů: umělci, vědci a publicisté se v KSČ neangažovali jako politici, nýbrž jako lidé, kteří doufali, že jim příští politický vývoj umožní plný rozvoj jejich profesionální činnosti. Poté si položil otázku, co vlastně není mýtem, když je reformní socialismus bez ohledu na výsledek předem kategorizován do oblasti národní mytologie: „Je vůbec možné vytvořit si dostatečně kritickou pozici bez zřetele k dosud nejsoucímu a třeba i zatím nemožnému?“⁴²

Ohledně hodnocení tzv. pražského jara a jeho kritizovaného vztahu k české otázce uvedl, že se jednalo a dosud jedná o významný pokus řešící moderní společnost „ve prospěch socialistické alternativy“,⁴³ která se však také pokouší překročit romantizující národní pojetí z období stalinismu⁴⁴ a koncipovat národní ideu poněkud kritičtější způsobem: „Nebyli to ostatně ideologové obrody, kdo z československého vývoje udělali mezinárodní událost, ani to nebyli oni, kdo se jí potom snažili jako mezinárodní událost zrušit.“⁴⁵

37 Narážka na projev Ludvíka Vaculíka na IV. sjezdu spisovatelů, v němž se hovoří o tisíciletém hledání dokonalé demokracie: LUDVÍK VACULÍK, *Projev na IV. sjezdu Svazu československých spisovatelů*, in: IV. sjezd Svazu československých spisovatelů, s. 141–151.

38 J. STŘÍTECKÝ, *Úděl proměny a tvář sebeklamu*, s. 20.

39 J. STŘÍTECKÝ, *Úděl proměny a tvář sebeklamu*, s. 22.

40 Roku 1965 vydal knihu *Filosofie v neklidné době*, v níž popsal výsledky české neomarxistické filozofie, jejíž teze se staly podstatným zdrojem reformních úvah.

41 LUBOMÍR NOVÝ, *Metakritika krize*, Host do domu 1969, č. 9, s. 15–19.

42 L. NOVÝ, *Metakritika krize*, s. 17.

43 L. NOVÝ, *Metakritika krize*, s. 16.

44 Srov. například ZDENĚK NEJEDLÝ, *O smyslu českých dějin*, Praha 1952.

45 L. NOVÝ, *Metakritika krize*, s. 17.

Ve zbytku příspěvku se Nový zabýval generační diferencí v té podobě, jak ji stanovili Havel se Stříteckým. Odmítl však vymezení, kdy jedna generace nemůže být kritická, neboť je zkompromitována, a na druhou je naopak kladen nárok absolutní radikálnosti. V této souvislosti poukázal na nebezpečí omylu, které by znamenalo vytváření „nových – demytologizačních – mýtů“, protože „kdo se chce ptát po smyslu iluzí druhých, nemůže se nezeptat po smyslu své vlastní deziluze“.⁴⁶

Příčiny natolik zásadní názorové protichůdnosti, která se v polemice vyjevila, je jistě třeba hledat v několika rovinách. Nejzásadnějším důvodem se však zdá být generační příslušenství, které naznačil již Jaroslav Střítecký, když nekompromisně odkázal na „přísluhovačskou“ minulost pozdějších reformistů. Miloš Havelka ve své studii sice načrtl základní diferencí mezi generací „mládeži komunistů“⁴⁷ a tzv. Havlovou skupinou soustředěnou kolem časopisu *Tvář*, jejich rozdílné chápání reformního procesu konce 60. let však vyložil ve shodě s tradičním chápáním podle věkových skupin:⁴⁸ jestliže pro jedny představovaly události roku 1968 vyvrcholení jejich života, druzí ho vnímali mnohem skeptičtěji, jelikož se do pounorových poměrů prostě narodili a reformu socialismu nepovažovali za svoji věc.⁴⁹

Ne že by podobné chápání generačních rozporů bylo chybné. Naopak, ukazuje se jako nadmíru výstižné. Na otázku po původu sporu však odpovídá poněkud zjednodušujícím způsobem, s nímž historik dle mého názoru nemůže vystačit. Na jedné straně opomíjí vnitřní diferenciaci uvnitř jednotlivých názorových skupin včetně přechodů od jednoho tábora k druhému,⁵⁰ na straně druhé nebere v potaz vývoj vztahů těchto dvou skupin, pod jejichž zorným úhlem lze diskusi interpretovat v docela jiném světle, než je zvykem. K tomu je ale mimo jiné třeba připomenout okolnosti, za nichž v polovině 60. let vznikl a záhy i zanikl časopis *Tvář*.

Na III. sjezdu Svazu československých spisovatelů (SČSS) v květnu 1963 vystoupil Jiří Gruša s požadavkem na založení časopisu mladých autorů. Sjezdová

46 L. NOVÝ, *Metakritika krize*, s. 19.

47 Tomuto zavádějícímu Stříteckého vymezení by spíše odpovídalo označení generace Literárních novin.

48 Zatímco příslušníkům reformní inteligence bylo v letech 1945–1948 kolem dvaceti, tzv. tvářisté se narodili mezi lety 1935–1945, což akcentuje M. HAVELKA, *První diskuse o tzv. normalizaci: Polemika Václava Havla a Milana Kundery 1968–1969*, s. 37–38.

49 Podobně tuto tezi autorovi v rozhovoru 2. prosince 2004 formuloval i Jaroslav Střítecký.

50 Transparentním příkladem je případ Ivana Svitáka, který k reformismu po svém vyloučení z Filozofického ústavu Československé akademie věd v dubnu 1964 zaujal krajně zdrženlivé stanovisko.

rezoluce ho v jednom ze svých bodů potvrdila⁵¹ a v lednu 1964 skutečně měsíčník začal vycházet. Po několika číslech bylo zřejmé, že časopis svým programovým zaměřením (psychologizujícím existencialismem či moderním katolicismem apod.) naráží na oficiální pojetí kulturní politiky i na představy mnohých členů ústředního výboru SČSS (Ivan Skála, Milan Jariš, Ladislav Mňačko). Jelikož aparát ÚV KSČ již v tomto období nechtěl zasahovat přímými restriktivními opatřeními, začal vyvíjet tlak na vedení svazu spisovatelů, aby tuto nepohodlnou platformu usměrnil do patřičných mezí. Vynecháme-li podrobnosti rozsáhlého sporu s ideologickými orgány ÚV KSČ, můžeme konstatovat, že se redakce Tváře nakonec nepřizpůsobila usnesení ÚV SČSS⁵² a k 1. lednu 1966 ukončila svou činnost.

Málokdy však bývá připomenuto, že se představitelé tzv. obrody angažovali ve smyslu dalšího vydávání Tváře. V jejím zastavení totiž spatřovali výrazné nebezpečí pro liberalizaci obecných kulturně-politických poměrů. Současně někteří z nich Tvář považovali za významné obohacení československé kulturní scény, přičemž v tomto smyslu neváhali jít do otevřeného sporu s představiteli stranického aparátu. Pro patřičnou ilustraci je na tomto místě vhodné zmínit Kosíkův výrok ze zasedání ÚV SČSS: „Myslím si totiž, že vůbec není na škodu, jestliže se někteří marxisté od tohoto časopisu Tvář něco dovědí o takových lidech jako Guardini, Heidegger, Weiszäcker, Chardin, protože myslím, že řada marxistů jsou velmi líní lidé a že si nedají práci ani s tím, aby se seznámili aspoň s určitými knihami.“⁵³

Z tohoto hlediska se Kunderova ostrá kritika Havla nejvíce jako pouhé generační nedorozumění či jako vyřizování ryze osobních sporů, nýbrž spíše jako výtky za dávno nezaplacené účty obecnějšího rázu: Havel Kunderově generaci odmítl přiznat jakýkoli progresivní vývoj⁵⁴ a bez jasné programové vize pohodlně vytyčil negaci přítomného, avšak pouze tam, kde jeho radikalismus mohl dostatečně vyniknout.⁵⁵ Kundera se nepustil „do politické polemiky, která nikdy nebyla jeho silnou stránkou, a nakonec proti věcným (a mnohem realističtější) argumentům Václava Havla“⁵⁶ se ve shodě se svým tehdejší předsvědčením pouze snažil udržet

51 Stejně tak druhé zasedání ÚV SČSS z 20. června 1963 – Literární archiv památníku národního písemnictví (LAPNP), fond SČSS, kr. 21/B/35. Zde je nutno připomenout, že v nově zvoleném ústředním výboru SČSS měla oproti starým komunistům převahu zmíněná skupina kolem redakce Literárních novin včetně Kundery a Kosíka.

52 Požadovalo vyrovnání rozpočtu a změny v redakci časopisu – LAPNP, f. SČSS, 21/C/6, Usnesení 14. zasedání ÚV SČSS 26. 11. 1965.

53 LAPNP, f. SČSS, 21/D/16 (listopad 1965).

54 Přitom bez Kunderů, Kosíků a jiných by Tvář pravděpodobně neobstála ani polovinu času.

55 V atmosféře IV. sjezdu spisovatelů Havel například necítil potřebu vyslovit hlubší analýzu krize režimu, která by šla za intence položené spisovatelům-komunistům.

56 M. HAVELKA, *První diskuse o tzv. normalizaci: Polemika Václava Havla a Milana Kundery 1968–1969*, s. 49. Tento argument spíše vychází z dnešního vědomí o dějinných událostech, než aby se zakládal na věcné Kunderově kritice.

prostor pro pokračování reformy: snažil se, aby tuto možnost udržel v rámci všeobecného diskurzu, který od druhé poloviny 50. let pomáhal vytvářet. Opuštění těchto pozic prostě ještě nepřipadalo v úvahu, a nejen pro Kunderu. Jednak by to znamenalo bolestné popření většiny životních východisek a jednak historie skutečně ještě nebyla definitivně uzavřena, jak v tomto smyslu ukázal její budoucí vývoj.

Interpretace polemiky na základě generačního sporu, kdy jsou obě skupiny chápány jednolitě, neobstojí zejména tehdy, srovnáme-li postoje V. Havla a J. Stráteckého. Jestliže Havel mluví o „reformistickém mesiášství“, mají jeho slova jiný význam než Stráteckého varování před „ideologií národní obrody“. Zatímco Strátecký brojí proti ideové nadvládě reformismu a poukazuje na jeho povrchnost kritikou vytvářené konzumnosti, tedy spíše z revolučně levicových pozic pařížských studentů,⁵⁷ Havel „pražskému jaru“ odmítá přiznat pozitivní status z pohledu „civilizovaného západního světa“.⁵⁸ Svým nárokem na absolutní pravdivost navíc Havel nepřímo vyvolává skutečnou aspiraci do role spasitelství, která se nešťastně zrcadlí ve smrti Jana Palacha.

Odzbrojujícím dojmem v tomto smyslu působí Kosíkova slova o pseudoradikalismu a skutečném činu. Nedůslednost tohoto uvažování ve vztahu k reálné politické situaci výstižně odhalil František Šamalík: „Ale co je tento skutečně radikální čin – o tom se nedovídáme nic.“⁵⁹ Kosík totiž stejně jako Kundera, Nový a řada dalších podlehl na podzim roku 1968 naivní iluzi a podpořili nejednoznačný realismus politického vedení. Současně se ve prospěch pookupačního establishmentu vzdali vlastního nároku na spolurozhodování o věcech veřejných. Slepou uličku takové taktiky přitom ukázalo již listopadové plénum ÚV KSČ, kdy z funkce tajemníka ÚV KSČ odstoupil Zdeněk Mlynář, čímž výrazně posílila tendence pragmatické politiky v čele s Lubomírem Štrougalem a Gustávem Husákem. Dobovým paradoxem, který je pro zmíněnou polemiku příznačný, zůstává skutečnost, že nedlouho poté, co Kosík ve svém článku viděl možnosti roku 1968 ještě otevřené, byl do čela ÚV KSČ zvolen právě Husák, pro něhož v klamně představeně hlasovala řada reformních intelektuálů.

Přes bohatou reflexi vlastního dějinného vývoje tak polemika podle mého názoru ukázala především neschopnost tehdejších intelektuálních elit skutečně kritič-

57 Podobně tehdejší události hodnotil IVAN SVITÁK, *Roční období*, in: Týž, Kulatý čtverec, dialektika demokratizace 1968–1969, Praha 1990, s. 122. Pravdou zůstává, že vliv západního studentského hnutí na tuto část české inteligence nebyl v historiografii dosud zaznamenán.

58 Miloš Havelka naproti tomu zdůrazňuje shodu Kosíka, Nového a Havla v rovině vidění krize moderního světa: M. HAVELKA, *První diskuse o tzv. normalizaci: Polemika Václava Havla a Milana Kundery 1968–1969*, s. 50–51.

59 F. ŠAMALÍK, *Československý problém*, s. 208.

ky zhodnotit reálnou situaci a navrhnout všeobecně přijatelné východisko, které by Československo vymanilo ze vzrůstajícího vlivu jeho normalizátorů. Výsledek byl na dlouhou dobu tristní pro obě strany: jak pro tzv. reformisty, kteří podleli vidině přetrvávající naděje, tak pro tzv. radikály, jejichž úsilí o subverzi reformistického diskurzu nelze označit za plnohodnotný program politické vize budoucnosti. Na závěr je třeba ještě zdůraznit, že diskuse byla skutečně vedena na hranici bytí a nebytí svobody slova, přičemž symbolickou tečku za sporem neučinil ani jeden z jejich aktérů, a přirozeně ji nechce učinit ani autor předchozích řádek.

RECENZE A REFLEXE